

5. A VÁLSÁG LEHETSÉGES HATÁSAI A BE NEM JELENTETT FOGLALKOZTATÁSRA

SEMJÉN ANDRÁS & TÓTH ISTVÁN JÁNOS

Bevezető

Elemzésünkben azokat a lehetséges hatásokat vizsgáljuk, amelyeket a gazdasági válság gyakorolt a be nem jelentett foglalkoztatás mértékére és különböző formáira. E munka nehézségét az jelenti, hogy nem állnak rendelkezésre olyan empirikus felvételek, adatok, amelyekre támaszkodva közvetlenül is vizsgálni lehetne, hogy 2008 óta milyen változások zajlottak a be nem jelentett vagy informális foglalkoztatásban a munkapiacra, annak különböző területi, ágazati metszeteiben, illetve a munkaerő különböző fajtáinál. Sem kormányzati, sem magánforrásokból, sem európai uniós alapokra támaszkodva nem indult ugyanis eddig e témakörre vonatkozó empirikus kutatás Magyarországon. Ebből adódóan kénytelenek vagyunk két, a válság kirobbanását közvetlenül megelőző időszakban (2007 őszén, illetve 2008 tavaszán, lásd a *Függelék*et a fejezet végén) készült lakossági empirikus felvételünk adataira és az azokon alapuló elemzési eredményekre (*Fazekas és szerzőtársai*, 2010, *Semjén és szerzőtársai*, 2009a, 2009b, *Czibik–Medgyesi*, 2008, valamint *Tóth*, 2008) támaszkodni a be nem jelentett munkavégzés elterjedtségére és társadalmi-gazdasági összetevőire vonatkozóan. Az ezekben a munkákban feltárt összefüggések alapján fogalmazunk meg feltételezéseket, és vonunk le spekulatív következtetéseket a válság hatásait illetően. Bízunk abban, hogy a válság előtti adatfelvételek idevágó eredményeinek összefoglalása és másod-elemzése segítségével a korábbi adatok alapján olyan kézenfekvőnek tűnő feltételezéseket tudunk megfogalmazni a válság *lehetséges* hatásaira vonatkozóan a be nem jelentett munka piacán, amelyeket a jövőben majd empirikus vizsgálatok is megerősítenek.

A valóságban a törvényes közterheket (adókat, járulékokat) nem teljesen viselő, valamilyen mértékig a fekete- vagy a szürkegazdaságba sorolható foglalkoztatási, munkavállalási formák rendkívül változatosak, és a széles körben használt terminológiák – mint például a be nem jelentett foglalkoztatás, feketemunka stb. – gyakran nem teljesen alkalmasak ennek a rendkívül komplex valóságnak a leírására. Szűkebb értelemben be nem jelentett munkán a bejelentés nélküli, jövedelemadót és járulékokat nem fizető, de egyébként legális jövedelemszerző tevékenységet értjük.

Idesorolható az a helyzet is, amikor valakit nem a tényleges bérével, hanem alacsonyabb összeggel, például minimálbérrel jelent be a munkaadó, felette pedig zsebbe fizet, és a munkaadó és munkavállaló ilyenkor valahogy „meg-

osztozik” a megtakarított közterheken. A munkaügyi ellenőrzésen történő lebukás veszélye ilyenkor nyilvánvalóan kisebb, mint a klasszikus, teljesen be nem jelentett munka esetén.

Egy további, a lebukás veszélyét még tovább csökkentő, „adó- és járulékkímélő” foglalkoztatási forma az úgynevezett álcázott foglalkoztatás, amikor is a munkaadó a tényleges munkavállalóval úgynevezett színlelt vállalkozási szerződést köt, és számlára fizet neki. Ez történhet úgy is, hogy a dolgozó egyébként egy alacsony jövedelemre be is van jelentve a munkaadónál, illetve e nélkül is. Mivel ilyenkor a jövedelemszerző tevékenység egy része vagy egésze *munkaviszonyként* nincs bejelentve, tágabb értelemben ezt is tekinthetjük a be nem jelentett foglalkoztatás részének – ugyanakkor ezt a megfogalmazást kicsit félrevezetőnek is tarthatjuk, hiszen a dolgozó valamilyen bérre ilyenkor általában be van jelentve saját vállalkozásában, vagy esetleg épp a munkaadónál. Éppen ezért írásunkban a nagyobb terminológiai pontosság érdekében erre általában az álcázott foglalkoztatás kifejezést használjuk. Egy-két helyen azonban – így a címben, alcímekben, bevezetőben is – a rövidség kedvéért tágabb értelemben is használjuk a be nem jelentett foglalkoztatás, illetve be nem jelentett munka kifejezést.

Először a be nem jelentett foglalkoztatás válság előtti mértékével és társadalmi összetevőivel foglalkozunk, majd azokról a lehetséges változásokról lesz szó, amelyek a be nem jelentett munka piacán bekövetkezhetnek a gazdasági válság hatására.

A válság hatásai a foglalkoztatásra, rejtett foglalkoztatásra és a munkanélküliségre

Már az aggregált foglalkoztatási és munkanélküliségi adatok is nyilvánvalóvá teszik, hogy a gazdasági válság 2008 óta mélyreható változásokat indukált a magyar munkapiacra (*5.1. táblázat*).

5.1. táblázat: A foglalkoztatottság és a munkanélküliség változása, 2007–2010

Időszak	Foglalkoztatottak száma (ezer fő)	Munkanélküliek száma (ezer fő)	Munkanélküliségi ráta (százalék)
2007. augusztus - október	3940,2	310,8	7,3
2008. augusztus - október	3916,2	327,9	7,7
2009. augusztus - október	3788,9	439,5	10,4
2010. május - június	3789,4	467,2	11,0

Forrás: KSH, <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog21007.pdf>

A bejelentett foglalkoztatottak száma mintegy 150 ezer fővel esett vissza 2007 és 2010 között, miközben a munkanélküliek száma ennél nagyobb mértékben, 160 ezer fővel nőtt, és a munkanélküliségi ráta 7,3 százalékról 11,0 százalékra emelkedett. (A foglalkoztatás és munkanélküliség alakulásáról lásd részletesebben a Bálint–Cseres-Gergely–Scharle szerzőhármás által készített bevezető tanulmányt.)

E szomorú aggregált adatok mögött azonban a tényleges területi és ágazati megközelítésben jóval szélsőségesebb változások is meghúzódnak, és éppen ezek adják e válság különleges lefutását. Korábbi vizsgálataink arra mutatnak, hogy a be nem jelentett foglalkoztatás egyes fajtáinak elterjedése, az ilyen formákban való foglalkoztatás is jelentős területi és ágazati eltéréseket mutat: okkal gondolhatjuk, hogy ezeket a regionális és ágazati hatásokat a válság tovább erősíti. A területi hatások különlegességeire elsőként *Lőcsei* (2009) hívta fel a figyelmet; jelen kötetben közölt elemzése a *Közlelkép* 4. fejezetében további értékes adalékokkal szolgál a válság területi hatásairól. Lőcsei Hajnalka megmutatta, hogy a válság első szakasza elsősorban a külpiacra termelő cégek körében jelentkezett, és a centrum és a fejlett térségek munkapiacát érintette, leginkább itt csökkentve a foglalkoztatottságot és növelve az álláskereső számát. Később azonban a válság a fejletlenebb térségekre is áterjedt, tovább rontva ezekben a válság előtti, amúgy sem rózsás munkapiaci helyzeten. Lőcsei további fontos megfigyelése az, hogy míg az előbbi, fejlettebb térségek viszonylag hamar magukhoz térnek, addig a leszakadó térségekben csak a munkapiacra történő kormányzati beavatkozás (közcéltű foglalkoztatás) tudja valamelyest mérsékelni a válság hatásait, miközben a válság miatti leépülés a versenyszektorban ezekben a térségekben viszonylag tartósnak mutatkozik.

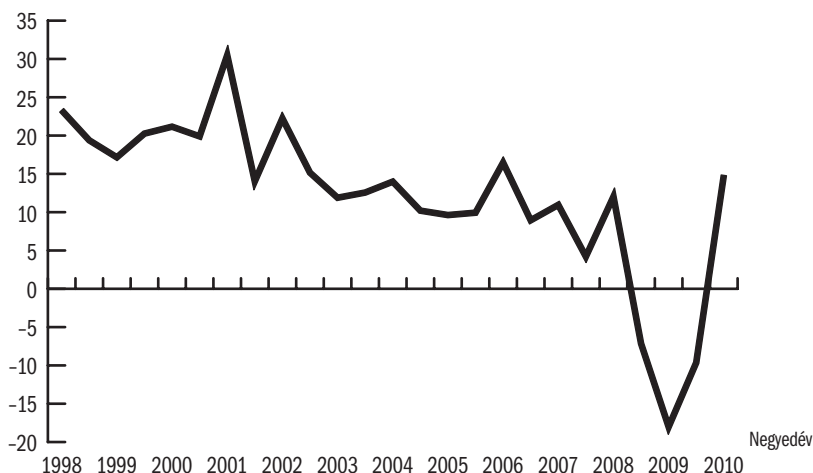
Ezek a területi összefüggések fontos adalékkul szolgálhatnak a törvényes közterhek alól kibúvó munkavégzés elemzéséhez: az utóbbinak ugyanis két alapvető formája, a „zsebbe való fizetés” és az, amikor a voltaképpeni alkalmazott a bérének egy részét saját vállalkozása „számlájára” kapja, eltérő társadalmi csoportok körében és eltérő ágazati és területi arányok mellett érvényesül.

A válság másik fontos munkapiaci hatása a bejelentett munka után járó bérek visszafogása, illetve csökkenése. Az előbbi inkább a versenyszférára volt jellemző, az utóbbi pedig a közszférában jelentkezett: 2009-ben a fogyasztói árak 4,2 százalékkal emelkedtek; az alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete a versenyszférában ezt alig meghaladóan 4,4 százalékkal nőtt az év során, miközben a közszférában a bérek 4,5 százalékkal csökkentek.⁶⁷

Az elbocsátásokon és a bérek visszafogásán kívül a válság harmadik – témánk szempontjából különösen fontos – hatása az üzleti bizalom a transzformációs visszaesés óta nem tapasztalt mértékű, drámai romlása volt (*5.1. ábra*). Ez azért is fontos, mert alapvetően befolyásolja mind a cégek rövid távú reakcióit, mind pedig hosszabb távú létszámfelvételi szándékait. A piacok elvesztésére, illetve a rendelésállomány nagymértékű visszaesésére a vállalatok rövid távon a termelési költségek visszafogásával reagálnak: a kényszerű létszámleépítés mellett a költségcsökkentés eszköze ilyenkor a bérek szinten tartása, illetve csak kismértékű növelése, vagy éppen csökkentése is. Szűkebb témánk szempontjából érdekes költségcsökkentési célzatú vállalati reakció lehet az adófizetés és adócsalás melletti fizetési csomagok belső arányainak változtatása az utóbbiak javára is.

⁶⁷ Adatok forrása: *KSH, Stadat-rendszer*, http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,592051&_dad=portal&_schema=PORTAL.

5.1. ábra: Magyar vállalkozások üzleti bizalmának alakulása 1998–2010 (százalék)

Forrás: A GVI konjunktúramutatójának az alakulása, 1998–2010. GVI, <http://www.gvi.hu/index.php/hu/forecast/show.html?id=13>

A be nem jelentett foglalkoztatás mértéke és formái a válság előtt

Mint azt *Semjén–Tóth* (szerk.) (2009) tanulmányai több oldalról is megvilágítják, a bejelentett és be nem jelentett munkavégzés változatos fajtái (a teljesen legális munkavégzéstől a teljes egészében rejtett, adócsalás mellett megvalósuló formákig) egyszerre vannak jelen a gazdaságban. Az adócsalás különböző formáit és forgatókönyveit ágens alapú modellek segítségével vizsgáló tanulmány (*Szabó és szerzőtársai*, 2009) nyomán 23-féle kifizetési csomagot különíthetünk el (5.2. táblázat).

Ebből a széles spektrumból csupán a közterhek alól kibúvó foglalkoztatás két alapesetét, a „zsebbe való fizetést” és a „számlás kifizetéseket” vizsgáljuk meg közelebbről (5.2. ábra). Amikor a munkavállaló „zsebbe kapja fizetését” a munkáltatótól, a foglalkoztatás és a kifizetés egyaránt teljesen láthatatlan marad a hatóságok számára. A másik vizsgált esetben viszont arról van szó, hogy a munkavállaló a normál munkájukért járó díjazás egy részét nem munkabéreként, hanem egy vállalkozáson keresztül „számlára veszik fel”. Ezek az esetek mind a munkáltatók, mind a munkavállalók számára kedvező gyakorlatot jelenthetnek rövid távon: az adók és járulékok be nem fizetése csökkenti a munkaerő költségét a munkáltatói oldalon, és – amennyiben a felek megosztóznak a be nem fizetett közterheken – növelheti a foglalkoztatás esélyét és a rendelkezésre álló jövedelmet a munkavállalói oldalon.

Amennyiben a 18 és 60 év közötti felnőttek körében vizsgáljuk a rejtett gazdaságban való munkavégzés elterjedtségét, akkor a magyar lakosság e csoportjában a zsebbe fizetettek aránya 15 százalék körüli, míg a fizetésük legalább egy részét számlára kapók aránya 13–14 százalék körül lehetett a válság előtti években.

5.2. táblázat: A lehetséges kifizetési kombinációk 23 lehetséges típusa

Sorszám	Bejelentett bérfizetés	Béren kívüli juttatások	Számlás kifizetés	Zsebbe fizetés	Természetben való fizetés	Típus
1.	•					Legális
2.	•	•				Legális
3.	•		•			Vegyes
4.	•			•		Vegyes
5.	•				•	Vegyes
6.	•	•	•			Vegyes
7.	•	•		•		Vegyes
8.	•	•			•	Vegyes
9.	•		•	•		Vegyes
10.	•		•		•	Vegyes
11.	•			•	•	Vegyes
12.	•	•	•	•		Vegyes
13.	•	•	•		•	Vegyes
14.	•	•		•	•	Vegyes
15.	•		•	•	•	Vegyes
16.	•	•	•	•	•	Vegyes
17.			•			Rejtett
18.			•	•		Rejtett
19.			•		•	Rejtett
20.			•	•	•	Rejtett
21.				•		Rejtett
22.				•	•	Rejtett
23.					•	Rejtett

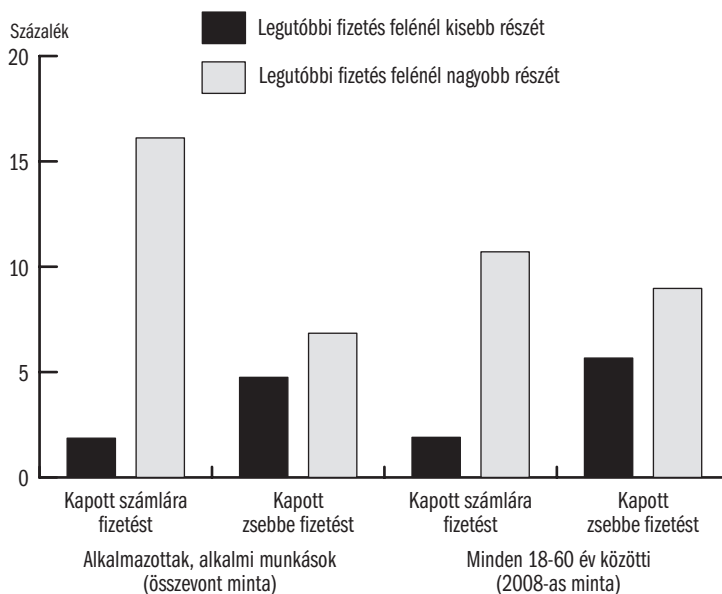
Megjegyzés: A táblázat celláiban lévő pontok jelzik az adott kifizetési forma megvalósulását.

Forrás: Szabó és szerzőtársai, 2009.

A zsebbe fizetettek körében hasonló arányban fordult elő, hogy a fizetés csak egy kisebb részét kapták zsebbe, illetve az is, hogy a fizetés nagyobb részét feketén vették fel. Az összes válaszadó között 5 százalék volt azok aránya, akik a legutóbbi ilyen alkalommal fizetésük felénél kisebb részét kapták zsebbe, a válaszadók 7 százaléka viszont fizetésének több mint felét kapta zsebbe a legutóbbi alkalommal, amikor ilyen munkát végzett. Akik végeztek számlás munkát, a legutóbbi ilyen alkalommal jellemzően fizetésük nagyobb részét kapták számlára (az összes 18 és 60 év közötti felnőtt 16 százaléka, és 2 százaléka fizetése kisebb részét).

A 2008. tavaszi adatfelvétel szerint a teljes 18 és 60 év közötti magyar népesség körében 26 százalék volt azok aránya, akik vagy zsebbe, vagy számlára vettek fel fizetést a kérdezést megelőző két év során. Ezt az arányt a 15–64 közötti népességre vetítve (4,2 millió fő), több mint 1 millió főre becsülhető azok száma, akik valamilyen formában kapnak Magyarországon nem regisztrált (pontosabban nem munkajövedelemként regisztrált, a törvényes adó- és járulékkerhek alól részben vagy egészen kibúvó) jövedelmet.

5.2. ábra: A számlára és zsebbe fizetés előfordulása az alkalmazásban állók és alkalmi munkavállalók, valamint az aktív korúak között Magyarországon, 2007–2008 (százalék)

Forrás: Tóth (2008).

Tekintetbe véve az adatfelvétel során nyilvánvalóan adódó véleménytorzítást, azt, hogy többen eltitkolhatták a rejtett foglalkoztatásban való részvételüket, ez a szám valószínűleg nagyobb, és a rejtett foglalkoztatásban ténylegesen érintettek száma jelentősen is meghaladhatja az 1 millió főt.

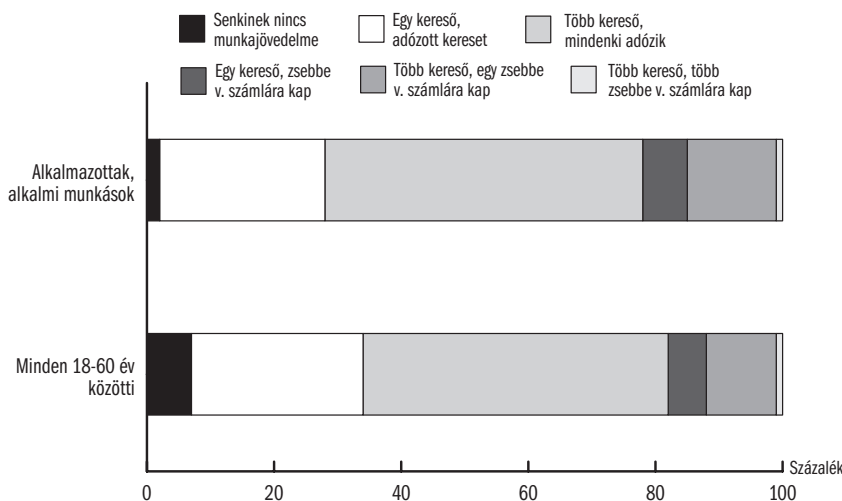
Az is megállapítható, hogy a be nem jelentett (vagy vállalkozói szerződésnek álcázott) foglalkoztatásban érintett válaszadók jellemzően vagy csak a számlás, vagy csak a zsebbe fizetett munkát használták a közterhek alóli kibúvársra, mindkét fajta „adókimélő”, járulékelkerülő munkavégzéssel mindössze két százalékkuk élt a vizsgált időszakban.

A válaszadók háztartásának többi tagjáról is megkérdeztük, hogy volt-e munkavégzésből származó jövedelmük a vizsgált időszakban, és ha igen, akkor milyen formában vették azt fel: adózottan, zsebbe, illetve számlára, alkalmi munkavállalói könyvvel vagy vállalkozói jövedelemként. Ezek alapján vizsgálható a háztartásnak a rejtett gazdaságban való érintettsége is.

Amennyiben munkapiaci státustól függetlenül az összes megkérdezett 18 és 60 év közötti személy háztartását vizsgáljuk, a háztartások hét százalékában egy háztartástagnak sincs munkajövedelme (5.3. ábra). A háztartások 26 százalékában egy kereső van, és ő adózott jövedelemként kapja keresetét. A háztartások hat százalékánál szintén egy kereső van, de ez a kereső keresete (jellemzően) nagyobbik részét kapja zsebbe vagy számlára. A háztartások majdnem felében több kereső van, és mindegyik kereső adózott jövedelem-

ként kapja meg fizetését. Tizenkét százalék azon háztartások aránya, melyben több kereső van, és van közöttük olyan, aki keresete nagyobb részét számlára vagy zsebbe kapja. Olyan háztartás azonban mintánkban alig volt (1 százalék), ahol többen is rendelkeznek valamilyen munkából származó jövedelemmel, és közülük többen is számlára vagy zsebbe kapták volna ezt.

5.3. ábra: A be nem jelentett munkavégzés a háztartásban, 2008 (százalék)

Forrás: Tóth (2008).

Tehát nem jellemző a be nem jelentett (vagy vállalkozói szerződésnek álcázott) munkavégzés háztartásokon belüli halmazódása. Az alkalmazásban állók és alkalmi munkások háztartásai körében az aktív korúakéhoz hasonló arányokat figyelünk meg, az egyetlen különbség, hogy ebben a csoportban a munkajövedelemmel nem rendelkező háztartások aránya értelemszerűen alacsonyabb.

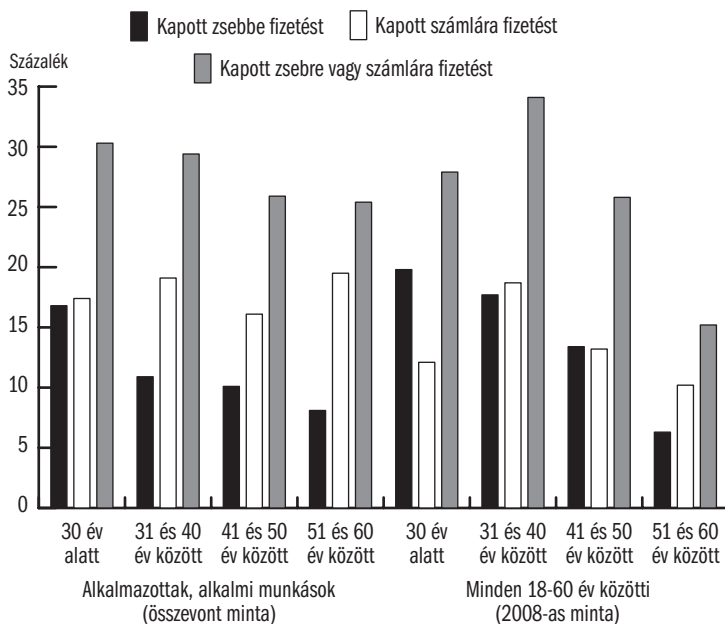
A következőkben azt nézzük meg, hogy a be nem jelentett (vagy vállalkozói szerződésnek álcázott) munkavégzés valószínűsége hogyan tér el a magyar lakosság egyes társadalmi-gazdasági csoportjaiban. Először demográfiai változók, majd munkapiaci jellemzők, végül pedig a háztartás anyagi helyzete szerint vizsgáljuk a közterhek alól részben vagy teljesen kibúvó foglalkoztatás elterjedtségét.

Empirikus elemzések fontos megállapítása, hogy Magyarországon a be nem jelentett munka sokkal elterjedtebb a férfiak, mint a nők között (*Elek és szerzőtársai*, 2009). A kérdőíves adatfelvételek megerősítik ezt a megfigyelést: a zsebbe fizetés előfordulása gyakoribb a férfiak esetében, például a 2008. évi felvételben körükben 19 százalékuk kapott zsebbe fizetést, míg a nők között ez az arány 11 százalék. A számlára fizetettek aránya is magasabb néhány százalékponttal a férfiak körében.

Az életkor szerint is meglehetősen erős különbségeket találunk a nem regisztrált munkavégzésben (5.4. ábra). A fiatal munkavállalók inkább érintet-

tek, körükben különösen a zsebbe fizetés fordul elő az átlagosnál gyakrabban. Az alkalmazottak, alkalmi munkások körében a 30 év alattiak 17 százalékkal fordult elő, hogy kapott zsebbe fizetést, míg ez a többi korosztályban tíz százalék környéki arányt mutat. A fizetésüket számlára felvevők aránya nem mutat jelentős életkori különbségeket, de összességében is látszik, hogy a fiatalabbak inkább érintettek, hiszen körükben a zsebbe vagy számlára történő fizetés előfordulása az átlagosnál gyakoribb.

5.4. ábra: Nem regisztrált munkavégzés a korcsoportok szerint (százalék)

Forrás: Tóth (2008).

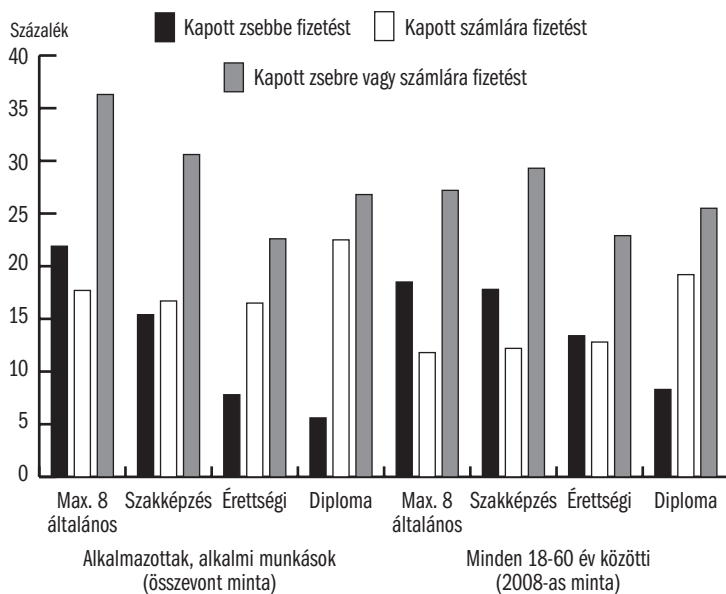
A közterheket elkerülő munkavégzés két típusa (be nem jelentett, illetve vállalkozói tevékenységnek álcázott munka) eltérő mintát mutat az iskolai végzettséggel összefüggésben: a zsebbe fizetés gyakorisága az iskolai végzettség emelkedésével csökken. Az alkalmazásban állók és az alkalmi munkások között a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők 22 százaléka kapott zsebbe fizetést, a diplomás munkavállalóknak viszont csak 6 százaléka. A számlás fizetés esetében viszont éppen fordított a helyzet: a diplomások nagyobb arányban kapnak így fizetést, mint a kevésbé képzettek. Összességében a törvényes közterheket nem, vagy nem teljesen viselő munkavégzés előfordulása az alkalmazásban állók körében az iskolai végzettség növekedésével csökken: a legfeljebb nyolc általánost végzetek 36 százaléka kapott fizetést zsebbe vagy számlára, míg a diplomásoknak csupán 27 százaléka volt ez jellemző.

Ezek az adatok azonban semmit sem mondanak arról, hogy a be nem jelentett munkából származó bérek hogyan változtatnák a bejelentett munkánál

megfigyelt bérkülönbségeket a diplomások és az alacsonyabb iskolai végzettségűek között (5.5. ábra). Friss kutatások (Köllő, 2010b) azonban rámutatnak, hogy míg a diplomások jövedelmük 23–41 százalékát titkolják el, addig az alacsonyabb végzettségű háztartásfővel rendelkező háztartások a jövedelmük 8–13 százalékát. Ezek szerint a jövedelemeltitkolás nagyobb mértékű a diplomások körében, mint az alacsonyabb iskolai végzettségűeknél, és így a tényleges jövedelmi különbség nagyobb lehet a diplomások és az alacsonyabb végzettségűek között, mint az a hivatalos statisztikákból kiszámítható.

5.5. ábra: Be nem jelentett munkavégzés az iskolai végzettség szerint (százalék)

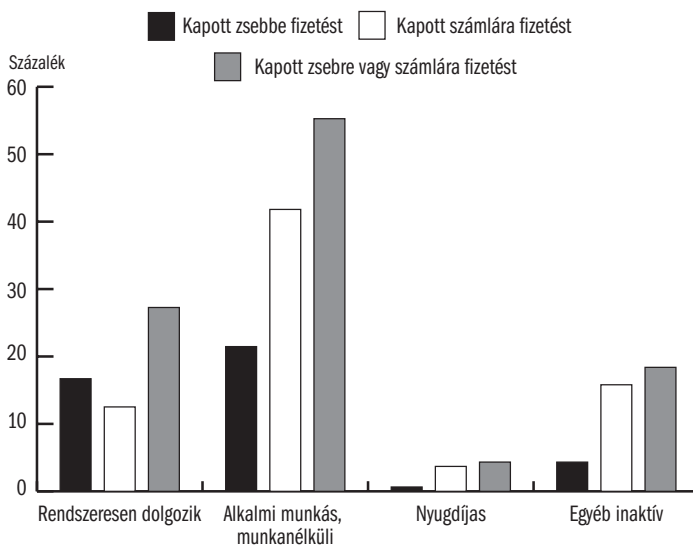
Forrás: Tóth (2008).

A be nem jelentett munkavégzés Budapesten és a községekben kismértékben gyakoribb az átlagosnál. Az alkalmazásban állók és alkalmi munkások körében a fővárosiak 28, a községieknek pedig 32 százaléka végzett számlás munkát vagy kapott zsebbe fizetést. Hasonló arányokat tapasztalunk akkor is, ha a teljes felnőtt népességben vizsgáljuk a fekete- és szürkemunka előfordulását.

Amennyiben területi metszetben nézzük a rejtett és álcázott (be nem jelentett, illetve vállalkozói tevékenységnek feltüntetett) foglalkoztatást, szintén jelentős különbségeket tapasztalunk. A kelet-magyarországi megyékben lényegesen gyakoribb az ilyen módon végzett munka, Nyugat-Magyarországon viszont az átlagosnál ritkábban fordul elő. Az alkalmazottak és alkalmi munkások körében a kelet-magyarországi lakosok 40 százaléka kapott zsebbe vagy számlára fizetést, Nyugat-Magyarországon viszont ez az arány csak 16 százalék. Közép-Magyarországon az átlagosnak megfelelő arányokat lehet tapasztalni.

A munkapiaci státus szerint a 18 és 60 közötti népességben a gazdaságilag aktív, azonban rendszeres munkával nem rendelkezők (alkalmi munkások, munkanélküliek) körében a leggyakoribb a be nem jelentett munka. A szóban forgó csoport 42 százaléka kapott zsebbe fizetést, és 21 százaléka végzett számlás munkát a kérdézet megelőző két évben, összességében pedig 55 százalékuk végzett közterhek alól ilyen vagy olyan módon kibúvó munkát. A rendszeresen dolgozók körében a zsebbe fizetettek aránya nagyjából átlagos, a számlás munkát végzők aránya a teljes mintára jellemző 14 százaléknál némileg magasabb, 17 százalékos (5.6. ábra).

5.6. ábra: Számlára vagy zsebbe fizetettek aránya munkapiaci státus szerint a 18–60 éves korosztályban (százalék)

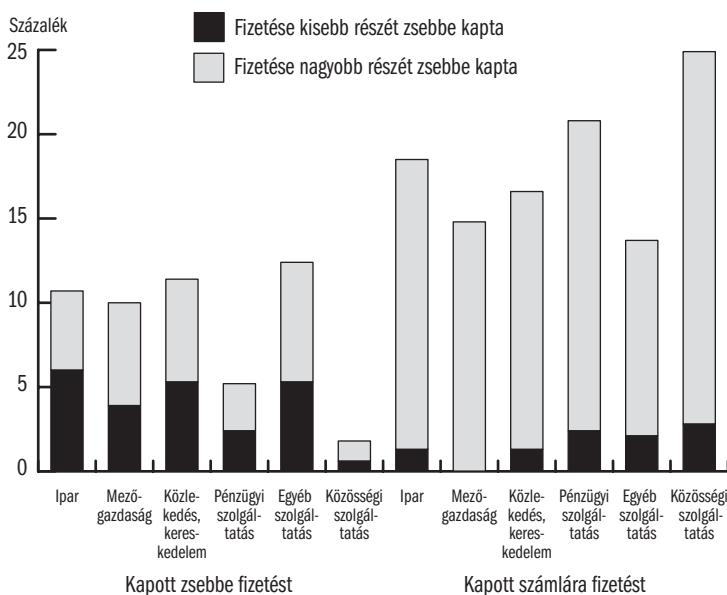
Forrás: *Semjén és szerzőtársai* (2009b).

A tartós alkalmazásban állók és az alkalmi munkások körében megvizsgáljuk, hogy foglalkozásuk jellege, illetve az iparág, amelyben dolgoznak, hogyan befolyásolja a nem regisztrált, illetve vállalkozói tevékenységnek álcázott munka gyakoriságát. A foglalkozások esetében fizikai és szellemi dolgozókat és vezetőket különböztetünk meg. A szellemi foglalkozásúak körében csak 2 százalék azok aránya, akik kaptak zsebbe fizetést, ami lényegesen alacsonyabb, mint a fizikai foglalkozásúak esetében megfigyelt 8 százalékos arány. A számlára fizetettek aránya viszont a szellemiek körében volt magasabb, összességében 22 százalékuk kapott számlára fizetést, míg a fizikai foglalkozásúak esetében ez csak 18 százaléknál fordult elő.

Ugyanakkor meglepő, hogy a vezető foglalkozásúak körében a zsebbe fizetettek aránya nagyon magas (15 százalék). Az alacsony esetszám miatt azonban ebből nem lehet megalapozott következtetést levonni.

A gazdasági ágak esetében az alacsony esetszámok miatt össze kellett vonni egyes ágazatokat: az ipar és a mezőgazdaság mellett a szolgáltatásokat négy kategóriába csoportosítottuk. A közlekedés, hírközlés, távközlés és kereskedelem ágazatait vontuk egy kategóriába; külön-külön kategóriába soroltuk a pénzügyi szolgáltatásokat és az egyéb szolgáltatásokat, valamint a negyedik kategóriába (közösségi szolgáltatás) a közigazgatás, oktatás, kultúra, egészségügy ágazatokat vontuk össze. A zsebbe fizetettek aránya a pénzügyi szolgáltatások és különösen a közösségi szolgáltatások esetében alacsonyabb, mint a többi iparágban (5 százalék, illetve 2 százalék). Ugyanakkor a közösségi szolgáltatások ágazatában a legmagasabb a számlára fizetettek aránya. A közösségi szolgáltatások szektorában az átlagos 19 százalékkal szemben a dolgozók 25 százaléka vett fel számlára fizetést (5.7. ábra).

5.7. ábra: Számlára vagy zsebbe fizetettek aránya gazdasági ágak szerint az alkalmazásban állók és alkalmi munkások körében, 2007–2008 (százalék)

Forrás: Tóth (2008).

Az eddigi kutatások arra is kitértek, hogy az alkalmazásban állók és alkalmi munkások körében a be nem jelentett munkavégzés gyakorisága hogyan alakul a főmunkahelyi kereset szintje szerint, és az előbbi mennyiben kapcsolódik ahhoz, hogy a kérdezettnek van-e másodállása, vállalkozása.

A havi 70 ezer forintnál alacsonyabb főmunkahelyi keresettel rendelkezők körében az átlagosnál valamivel magasabb a zsebbe fizetettek aránya. Az alacsony keresetűek a minta egészénél magasabb arányban (13 százalék) kaptak feketén fizetést. A magasabb keresetűek esetében viszont számlás fizetés fordul elő gyakrabban (23 százalék). Azok esetében, akiknek nincs mellék-

jövedelmük, a számlás munkavégzés vagy zsebbe fizetés előfordulása nem tér el az egész mintára jellemző értéktől. A különböző mellékkereseti forrásokat említők száma nagyon alacsony, de a másodállással rendelkezők körében különösen a zsebbe fizetés előfordulása gyakori, tehát valószínűnek látszik, hogy a mellékmunkák esetében jelentős a be nem jelentett vagy álcázott foglalkoztatás szerepe.

A 2008. évi kutatás lehetővé teszi, hogy a kérdezés idején éppen nem dolgozó, munkanélküli vagy inaktív népesség esetében is vizsgáljuk, hogy mennyire elterjedt az alkalmi munkavégzés. Alkalmi munka vállalása az inaktívoknak csak 11 százalékára volt jellemző, de ez rendszerint együtt is járt a zsebbe vagy számlára való dolgozással. Az alacsony esetszámok miatt részletesebb vizsgálatra nincs mód, de az ennyiből is látható, hogy az inaktívok munkavégzése általában kapcsolódik a fekete- vagy szürkegazdasághoz.

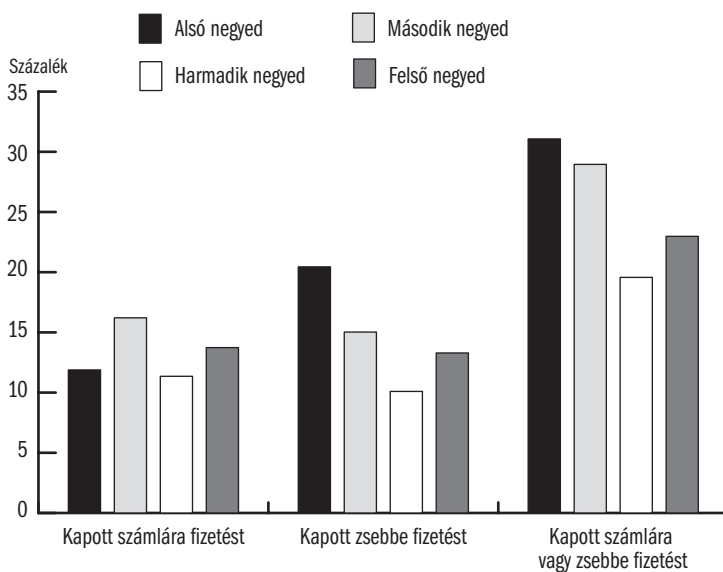
A munkanélküliség ugyanakkor nemcsak mint jelenbeli állapot hat a rejtett gazdaságban való munkavégzésre. A munkagazdasági kutatások megállapítják, hogy annál nehezebb egy munkanélkülinek elhelyezkednie, minél hosszabb időt töltött munka nélkül. Ez alapján tehát a munkanélküliségben eltöltött hónapok száma az egyén elhelyezkedési esélyeit, munkapiaci lehetőségeit is jelezheti előre. Ennek megfelelően azok körében, akik hosszabb ideje vannak munka nélkül, nagyobb lehet a be nem jelentett (vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott) munka aránya, mivel nehezebben találnak munkát a hivatalos munkapiacon.

Ezt a feltételezést alátámasztják a kikérdezéses vizsgálatok eredményei: azok körében, akik egy évnél hosszabb ideig voltak munkanélküliek az átlagosnál tíz százalékponttal magasabb, 25 százalék volt a zsebbe fizetettek aránya. Azok körében viszont, akik nem voltak munkanélküliek, mindössze 9 százalék volt ez az arány. A számlára fizetettek aránya azonban nem azok között a legmagasabb, akik a leghosszabb ideig voltak munkanélküliek, hanem azok körében, akik fél évnél rövidebb ideig. Mivel ebben a csoportban a zsebbe fizetettek aránya is viszonylag magas, így összességében a rejtett gazdaságban való érintettsége is ennek a csoportnak a legjelentősebb.

A be nem jelentett vagy álcázott munka vállalásának gyakorisága nemcsak területi, ágazati, iskolázottsági és munkapiaci jellemzők szerint tér el egymástól, hanem a háztartás anyagi helyzete szerint is (5.8. ábra). Egyrészt szembevetendő, hogy a be nem jelentett és vállalkozói tevékenységnek álcázott foglalkoztatás inkább a szegényebb, rosszabb jövedelmi helyzetű háztartásokra jellemző: míg a háztartások jövedelmi szempontból vett alsó negyedének 31 százaléka esetében legalább egy aktív tagjuk be nem jelentett munkát vállal, addig a legfelső negyednél csak 23 százalék. Ugyanakkor a háztartási jövedelem és a közterhek alól kibúvó munka közti összefüggés nem lineáris: nem a legfelső, hanem a harmadik negyedben a legalacsonyabb (20 százalék) az adó- és járulékkerhek alól részben vagy egészben kibúvó munkavégzés aránya. Más-

részt a be nem jelentett munka két vizsgált formájának elterjedtsége is eltérően alakul a háztartási jövedelem szerint. Míg a zsebbe való fizetés inkább a szegény háztartásokra jellemző (az alsó jövedelmi negyed háztartásainak 20 százalékánál megfigyelhető), addig a számlás kifizetések arányánál már nem látunk egyértelmű összefüggést.

5.8. ábra: Számlára vagy zsebbe fizettek aránya az egy főre jutó családi jövedelem negyedei szerint, 2008 (százalék)

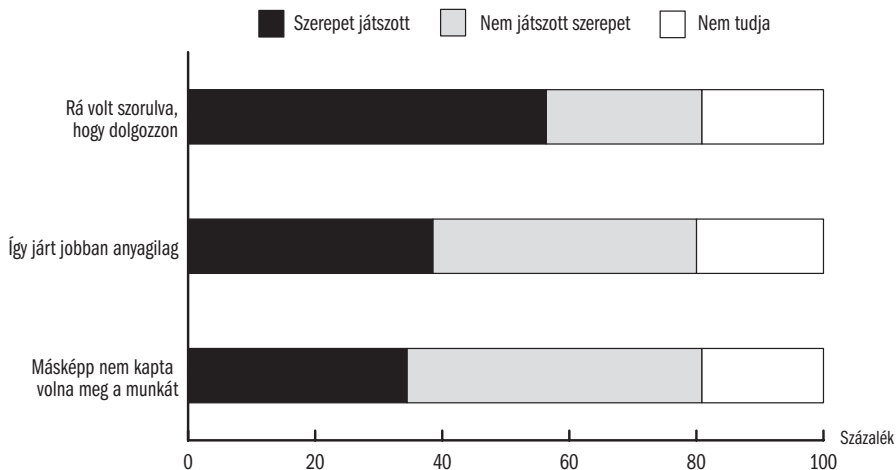
Forrás: Semjén és szerzőtársai (2009b).

A be nem jelentett és vállalkozói tevékenységnek álcázott munkát vállalók profilját *Semjén és szerzőtársai* (2009b) alapján a következők szerint foglalkozhatjuk össze. A munkapiac periferiáján levők körében a legmagasabb azok aránya, akik zsebbe kapnak fizetést. Az alacsonyabb iskolázottságúak, a fiatalabbak, az alkalmi munkások vagy munkanélküliek körében, illetve a jelenleg dolgozók közül a hosszabb időt korábban munka nélkül töltöttek esetében fordul elő az átlagosnál gyakrabban, hogy zsebbe is kapnak fizetést. A szegényebb háztartásokra inkább jellemző, hogy legalább egy tagjuk be nem jelentett munkát vállal. A számlás kifizetések aránya ugyanakkor egyértelműen az értelmiség körében magasabb az átlagosnál. A diplomások, a közigazgatásban, egészségügyben, oktatásban, kultúrában dolgozók körében az átlagosnál gyakrabban fordul elő, hogy számlára (is) vettek fel fizetést az elmúlt két év folyamán.

A közterhek alól részben vagy egészben kibúvó munkavégzés megvalósulása mellett még egy szempontot érdemes figyelembe vennünk, amely témánk szempontjából fontos lehet. Mivel indokolják a munkavállalók a be nem je-

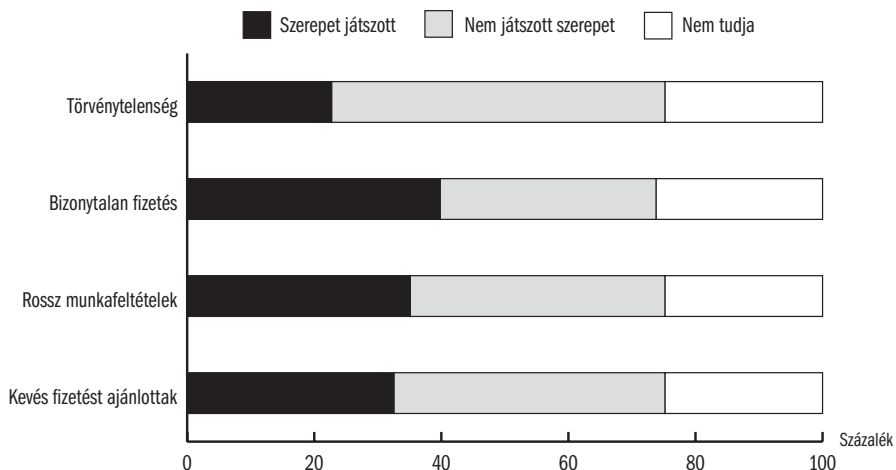
lentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott munkajánlatok elfogadását, illetve elutasítását? A válaszok rávilágítanak a munkavállalóknak a be nem jelentett, illetve álcázott munkával kapcsolatos motivációira, és segítségünkre lehetnek a válság lehetséges hatásainak bemutatásakor.

5.9. ábra: A zsebbe fizetés mellett történő munkajánlatok elfogadásának indokai – 2008, százalék

Forrás: *Semjén és szerzőtársai* (2009b).

5.10. ábra: A zsebbe fizetés mellett történő munkajánlatok elutasításának indokai – 2008, százalék

Forrás: *Semjén és szerzőtársai* (2009b).

68 *Semjén és szerzőtársai* (2009b, 238–239. o.) emellett a számlás munkavégzésre vonatkozó ajánlatok elfogadásának vagy elutasításának indokait is részletesen elemzi.

A korábban ismertetett kérdőíves eredményekből láthattuk, hogy a válaszadók 15 százaléka végzett olyan munkát, amelyért részben vagy egészben zsebbe kapott fizetést.⁶⁸ Ezen túl azonban azok a válaszadók is találkozhatnak ilyen munkajánlatokkal, akik végül nem kaptak zsebbe munkabért. A

2008. évi adatfelvétel eredményei alapján (*Semjén és szerzőtársai, 2009b*) azoknak, akik végül nem kaptak zsebbe fizetést, 4 százaléka kapott ilyen munkajánlatot, amelyet aztán nem fogadott el. Az eredmények szerint összességében a válaszadók 18 százaléka találkozott zsebbe fizetésre vonatkozó munkajánlattal. Más oldalról tekintve: akik kaptak zsebbe fizetős munkajánlatot, azok 29 százaléka minden ilyen munkajánlatot elutasított, 56 százalék azonban fogadott el ilyen ajánlatot (a fennmaradó 14 százalék nem tudott válaszolni a kérdésre).

Megvizsgáltuk, hogy milyen motivációk álltak az ilyen ajánlatok elfogadásának, illetve elutasításának hátterében azok esetében, akik már kaptak (és legalább egyszer elfogadtak, vagy elutasítottak) ilyen ajánlatot. Vizsgálatunkban az utolsó ilyen ajánlattal kapcsolatos döntésük indokaira kérdeztünk rá. Mind az elutasítás, mind az elfogadás esetében több (zárt kérdésben felsorolt) okot lehetett megjelölni.

A zsebbe fizetős munkajánlatot elfogadók legnagyobb arányban a megélhetési kényszert említették az ajánlat elfogadásának indokaként (*5.9. ábra*): 56 százalékuk azt válaszolta, hogy azért fogadta el az ajánlatot, mert rá volt szorulva, hogy dolgozzon; 39 százalékuk válaszolta azt, hogy azért fogadta ezt el, mert így járt jobban anyagilag, és 34 százalékuk válaszolta azt, hogy szerepet játszott döntésében az, hogy másképpen nem kapta volna meg a munkát.

A zsebbe fizetős munkajánlatot elutasítók a visszautasítás indokai közül leggyakrabban a bizonytalan fizetést említették: ez a tényező az ilyen ajánlatot elutasítók 40 százalékánál játszott szerepet a negatív döntésben. Mintegy egyharmad volt azok aránya, akiknél az alacsony fizetés és a rossz munkafeltételek játszottak szerepet, és 23 százalékánál az, hogy a feketemunka nem legális, törvényekbe ütközik, és büntetéssel járhat (*5.10. ábra*).

Lehetséges elmozdulások a válság hatására

A be nem jelentett, illetve vállalkozói tevékenységnek álcázott munkavállalás több fontos jellemzőjét összekapcsolva a gazdasági válságnak a legális gazdaságra és a bejelentett munkára vonatkozó megfigyelt hatásaival, egyértelműnek tűnik, hogy a gazdasági válság az utóbbi két évben nagy valószínűséggel növelte a be nem jelentett, illetve álcázott munka mennyiségét és elterjedtségét. Mint azonban látni fogjuk, a helyzet nem ilyen egyértelmű.

Mielőtt részletesen is szólnánk ezekről a lehetséges hatásokról, nézzük meg *a priori*, hogy egy vállalat életében milyen változásokat indukálhatott a válság a bejelentett, illetve a be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott foglalkoztatás arányaiban. A *5.3. táblázatban* foglaltuk össze a változások típusait, 13 típust megkülönböztetve. Ezek mindegyikének kiindulópontja a válság előtti foglalkoztatás és az ehhez kapcsolódó, a munkaadó által kiválasztott és a munkavállaló által elfogadott kifizetési csomagok jellege (e szerint tagozódik a táblázat három blokkja). Kimenete, eredménye pedig a

válság hatásaira bekövetkező típusváltás, illetve módosulás (2. oszlop). A táblázatban külön (a 3. oszlopban) tüntettük fel, hogy az adott változás hogyan jelenik meg – ha megjelenik egyáltalán – a bejelentett munkára vonatkozó hivatalos bér- és munkaügyi statisztikákban.

5.3. táblázat: A válság lehetséges hatása a bejelentett és a be nem jelentett kifizetési formák közötti választásra

Típus	Válság hatására bekövetkező változás	A változás megjelenése a munkaügyi és bérstatisztikában
<i>A válság előtt: bejelentett munka</i>		
1.	Bejelentett munkában bércsökkentés és a számlás kifizetések megjelenése	A bruttó bér csökkenése
2.	Bejelentett munkában bércsökkentés és a zsebbe való fizetés megjelenése	A bruttó bér csökkenése
3.	Bejelentett munkában bércsökkentés és zsebbe fizetés és számlás fizetés megjelenése	A bruttó bér csökkenése
4.	Elbocsátás, számlás fizetés	A foglalkoztatottság csökkenése, bruttó bérhatás nem egyértelmű
5.	Elbocsátás, zsebbe való fizetés	A foglalkoztatottság csökkenése, bruttó bérhatás nem egyértelmű
6.	Elbocsátás, számlás és zsebbe való fizetés	A foglalkoztatottság csökkenése, bruttó bérhatás nem egyértelmű
7.	Elbocsátás	A foglalkoztatottság csökkenése, bruttó bérhatás nem egyértelmű
<i>A válság előtt: bejelentett munka, törvényes közterhek alól kibívó (számlás vagy zsebbe történő) kifizetések mellett</i>		
8.	Bércsökkentés és a kifizetéseken belül a számlás kifizetések arányának növelése	Bruttó bér csökkenése
9.	Bércsökkentés és a kifizetéseken belül a zsebbe való fizetés arányának növelése	Bruttó bér csökkenése
10.	Bércsökkentés és a kifizetéseken belül számlás kifizetések arányának és a zsebbe való fizetés arányának növelése	Bruttó bér csökkenése
<i>A válság előtt: be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott munka</i>		
11.	Zsebbe való fizetés csökkenése, illetve megszűnése	Nem jelenik meg
12.	Számlás kifizetések csökkenése, illetve megszűnése	Nem jelenik meg
13.	Zsebbe való fizetés és számlás kifizetések csökkenése, illetve megszűnése	Nem jelenik meg

A felsorolt típusok az utolsó három (11–13. típus) kivételével egyértelműen a be nem jelentett vagy álcázott foglalkoztatás arányainak növekedését jelentik vagy úgy, hogy a fizetési csomag változása közvetlenül növeli a be nem jelentett vagy álcázott foglalkoztatás súlyát, vagy úgy, hogy közvetve, a bejelentett

munka leépülésével jár, miközben nem változtatja a be nem jelentett vagy álcázott foglalkoztatás mennyiségét (például 7. típus).

A válság hatására bekövetkező, a bérekkel és a foglalkoztatással kapcsolatos vállalati döntések három csoportját különböztethetjük meg aszerint, hogy mennyire mélyrehatóan érintik a vállalat belső szabályait és szervezetét.

1. „Gyenge intenzitású” alkalmazkodás. Nem érinti sem a dolgozók létszámát, sem az alkalmazott kifizetési csomagok belső arányait: *a bérek visszafogása, illetve csökkentése.*

2. „Intenzívebb” alkalmazkodás, amely a foglalkoztatottságra és/vagy a kifizetési csomagok arányaira is hatással van: *a részmunkaidőre való áttérés és/vagy a be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott munkát megtestesítő kifizetési csomagok alkalmazásának bevezetése.*

3. Alapvető jelentőségű a vállalat szervezete és a vállalati belső szabályok szempontjából, az *elbocsátás, majd az elbocsátás utáni újra foglalkoztatás, immár teljes mértékben be nem jelentett vagy álcázott foglalkoztatásként.*

A válság hatására a magyar cégek a fenti lépéseket, illetve e lépések kombinációit tehetik meg – és így lehetnek hatással a versenyszektor egészében a be nem jelentett munka elterjedtségére és volumenére.

Ha egy cég a válság előtt csak bejelentett módon foglalkoztatott – azaz a törvényes adók és járulékok megfizetése mellett zajlott a foglalkoztatás –, akkor a válság hatására, a költségcsökkentő lépések részeként a vállalat dönthet úgy, hogy szinten tartja vagy csökkenti a béreket, miközben a munkát terhelő adóterhelés csökkentésére számlás és/vagy zsebbe való fizetést megtestesítő fizetési csomagokat alkalmaz a dolgozók bizonyos csoportjainál. Ezek az alkalmazkodás típusok (1–3. típus) nem járnak elbocsátással, de csökkenti a KSH által megfigyelt bruttó béreket, és így torzítják a hivatalos bérstatisztikákat.

Új típusoknak számítanak, ha mindezek kiegészülnek az adott dolgozó elbocsátásával és valamilyen formában való újrafoglalkoztatásával (4–6. típus). Ekkor a hivatalos statisztikákban foglalkoztatás-csökkenést látunk, miközben nem is változott a tényleges foglalkoztatás: ugyanaz az ember, ugyanott és esetleg ugyanannyi (nettó) bérért dolgozik, mint előtte, csak most feketén. A kimutatott átlagbérekre való hatás azonban nem egyértelmű, mivel nem tudjuk, hogy átlag alatti vagy feletti bérnél történt-e ez a váltás.

Közvetve növeli a be nem jelentett, illetve álcázott foglalkoztatás arányát a 7. alkalmazkodási típus: ha a bejelentett dolgozót elbocsátják, és az így elbocsátott munkavállaló később nem talál munkát sem a formális, sem az informális munkapiacra, a be nem jelentett, illetve álcázott foglalkoztatás aránya *ceteris paribus* akkor is nő.

Ha egy cég a válság előtt is alkalmazott be nem jelentett vagy vállalkozási tevékenységnek álcázott munkát megtestesítő kifizetési típusokat (8–10. al-

kalmazkodás-típus), akkor ezek arányát a válság hatására a nélkül növelheti a kifizetéseken belül, hogy változtatna a foglalkoztatottak számán. Ekkor a hivatalos statisztikákban a bérek csökkenését vagy mérsékelt emelkedését láthatjuk, miközben valójában a kimutatottnál nagyobb arányú bérnövekedés történhetett.

Utoljára hagytuk azokat a típusokat, amelyek nem növelik, hanem csökkentik a be nem jelentett munka arányát a gazdaságban. A gazdasági válság ugyanis nemcsak a bejelentett munka piacára hat. Miért is gondolnánk azt, hogy érintetlenül hagyja a be nem jelentett munka piacát? Természetesen a válság ezeket a piacokat sem hagyja hatás nélkül: a rendelésállomány jelentős beszűkülése csökkenti azoknak a cégeknek az üzleti lehetőségeit, amelyek már a válság előtt is alapvetően be nem jelentett munkára épültek, és jellemzően zsebbe vagy számlára fizették dolgozóik többségét. Ezeknél a költségcsökkenés a be nem jelentett módon kifizetett összegek csökkenését, illetve a be nem jelentett foglalkoztatottak elbocsátását jelenti – azaz e piacokon a gazdasági válság a be nem jelentett munka mennyiségének és súlyának csökkenéséhez vezet.

Csak példaként említjük az építőipart, amely Magyarországon a többi gazdasági ágban sokkal inkább alkalmaz be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott munkát (*Semjén és szerzőtársai*, 2009a). Az építőipar termelési volumene 2009 végére a 2005. évi szint 77 százalékára zsugorodott, és a romló tendencia drasztikusan folytatódott 2010 első hat hónapjában is, amikor a termelés volumene további 14 százalékkal csökkent az előző évhez képest. A hivatalos statisztikákban megjelenő foglalkoztatottak száma is csökkent 2007–2009 között 330 ezer főről 293 ezer főre, azaz mintegy 40 ezer fővel⁶⁹ – de tudjuk, hogy e csökkenés takarthatna tényleges létszámnövekedést is. A termelési volumen alakulására vonatkozó adatok azonban arra utalnak, hogy az építőiparban a válság hatására sokkal gyorsabban épülhetett le a be nem jelentett vagy alvállalkozói tevékenységnek álcázott foglalkoztatás, mint a hivatalosan kimutatott. Azaz ha csak az építőiparon múlt volna, akkor a válság hatására csökkent volna a nem regisztrált foglalkoztatás a magyar gazdaságban.

Feltehetően azonban a gazdaság egészében ezzel ellentétes folyamat zajlott: feltételeznünk kell, hogy a gazdasági válság hatására a be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott munka gyakoribbá vált, és a munkáért kapott jövedelmeken belül a zsebbe vagy számlára történő kifizetések arányának nőtt.

E feltételezés mögött alapvetően a tanulmány első részében felsorolt hatásokra kell gondolni. E hatások középpontjában a munkanélküliség áll. A munkavállalók oldaláról vizsgálva, többféle oksági láncon keresztül tudunk eljutni a munkanélküliség tényétől, illetve növekvő kockázatától a be nem jelentett munka elfogadásának növekvő valószínűségéhez és növekvő arányához.

69 Az építőipari termelésre, foglalkoztatásra vonatkozó adatokat lásd KSH Stadat-rendszer, http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,592051&_dad=portal&_schema=PORTAL.

A lakossági kérdőíves vizsgálatok tanulsága szerint ugyanis a zsebbe való fizetés melletti munkavállalást úgy tekinthetjük, mint a teljesen legális munkavállalás és a munkanélküliség közötti munkapiaci pozíciót. Az iskolázottság növekedésével csökken a zsebbe való fizetés melletti munkavállalás gyakorisága, miközben azt is tudjuk, hogy a munkanélküliség kockázata éppen az iskolázottság csökkenésével együtt növekszik. A zsebbe való fizetés és az iskolai végzettség közötti negatív irányú kapcsolat magyarázatában minden bizonyos szerepet játszik, hogy a zsebbe fizetést is tartalmazó fizetési csomagokat gyakran a „bizonytalan fizetés” és „rossz munkafeltételek” miatt utasítják el. E szempontok figyelembe vétele jellemzőbb a magas iskolai végzettségűek között, mint az alacsonyabb iskolázottságúak esetében. Ebben az összefüggésben a magasabb iskolai végzettség tehát egyszerre „térít el” a zsebbe való kifizetést tartalmazó fizetési csomagok elfogadásától, és segít a munkanélküliség kockázatainak csökkentésében.

A munkanélküliség azonban közvetlenül is kapcsolatban áll a be nem jelentett munka és ezen belül a zsebbe vagy számlára való fizetés elterjedtségével. Korábban láthattuk, hogy a munkanélküliek, alkalmi munkások nagyobb arányban fogadják el a zsebbe vagy a számlára való fizetést, mint az alkalmazottak. A munkanélküliség növekedése ezért triviálisan növeli a zsebbe vagy számlára való fizetési csomagok elfogadásának valószínűségét, és így növeli a be nem jelentett foglalkoztatást. Szélesebb értelemben a munkanélküliség kockázata, amelyre a korábbi „munkanélküli tapasztalat” léte utal, hajlamossá teszi a munkavállalót, hogy be nem jelentett munkát vállaljon. Ugyanebbe az irányba mutat, ha kiterjesztjük a munkanélküliség kockázatának értelmezését a munkavállalóról, a munkavállaló háztartására. Ha a háztartás egyik tagja volt már munkanélküli, akkor ez a tény is valószínűbbé teszi a nem regisztrált foglalkoztatás keretében történő (fekete- vagy számlás) munkavállalást. Ezeket a hatásokat nemcsak logikai megfontolások alapján valószínűsíthetjük, létezésüket részletesebb matematikai-statisztikai elemzések is alátámasztják (*Semjén és szerzőtársai*, 2009a, *Fazekas és szerzőtársai*, 2010).

A fentiek értelmében azokban a gazdasági ágakban és azokon a lokális munkapiacokon feltételezhetjük a be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott munka iránti kereslet növekedését a válság első időszakában, amelyekben és ahol a válság hatására megnőtt a munkanélküliség – elsősorban tehát a centrumban és a fejlett nyugat-dunántúli térségekben. Feltehető, hogy később e területeken – amikor már nem csökkent tovább a vállalatok rendelésállománya, illetve növekedésnek indult (2009 végétől, 2010 elejétől), a munkanélküliség sem növekedett tovább, illetve a foglalkoztatottság is nőtt kismértékben – a be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott foglalkoztatás szintje is csökkenni kezdett.

De nem ez a helyzet a válság előtt is hátrányos térségeknek számító területekkel: itt a munkanélküliség már a válság előtt is magas szinten állt, és a vál-

ság e helyzetet tovább rontotta, olyan hatásokkal, amelyek következtében a nem regisztrált foglalkoztatás is csökkenhetett, illetve megszűnt (elsősorban az északkelet magyarországi térségekre lehet jellemző ez). A gazdasági válság közepette e térségek munkapiacát csak a közszférában való foglalkoztatás, az állami segítség, a közmunkaprogramok tartják úgy-ahogy életben.

Függelék

Adatfelvételek

Az elemzésben két kérdőíves vizsgálat adatait használtuk fel. Az egyik felvételt a lakosság nyugdíjakkal kapcsolatos megtakarítási viselkedésére vonatkozó és a Magyar Kereskedelmi Kamara Gazdaság és Vállalkozáselemző Intézete folytatta le 2007. október és november 9. között, országos, személyes kérdőíves felmérés keretében. Az ezerfős minta az aktív korúakra terjedt ki, településtípusra, régióra, nemre és korcsoportra nézve tükrözi országos megoszlásukat. A második adatfelvételre 2008-ban került sor a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetében, és kifejezetten a rejtett gazdaságban való részvétel és az ezzel kapcsolatos vélemények felmérésére törekedett. Ez a kutatás is ezerfős, az ország 18 és 60 év közötti felnőtt lakosságát reprezentáló mintán zajlott.

A be nem jelentett munkavégzés felmérése hasonló kérdésekkel történt a két felvételen. Mindkét vizsgálatban megkérdezték a válaszadókat, előfordult-e velük, hogy munkájukért fizetésük egy részét vagy egészét zsebbe kapták. Ezután arra a kérdésre is sor került, hogy a legutóbbi ilyen alkalommal a fizetés mekkora részét kapták zsebbe.

Hasonlóképpen azt a kérdést is feltették, előfordult-e a válaszadóval, hogy munkaviszonyban végzett munkája ellenértékét vagy annak egy részét számlára vette fel. Ha előfordult ilyesmi, azt is megkérdeztük, hogy a fizetés mekkora részét vette fel ilyen módon. A kérdések megfogalmazásának hasonlósága ellenére azonban két különbség is van a két kutatás között a rejtett gazdaságban való munkavégzés felmérésében.

Egyrészt a 2007. évi vizsgálatban a megelőző egy évre (tehát a 2006-ra) vonatkozott a kérdés, míg a 2008. évi vizsgálatban a kérdések a kérdezést megelőző két évre vonatkoznak (tehát 2006-ra és 2007-re). A másik eltérés az, hogy a 2007. évi vizsgálatban csak azoktól kérdeztük meg ezeket a kérdéseket, akik a vizsgálat időpontjában tartósan alkalmazásban álltak vagy alkalmi foglalkoztatottak voltak. Tehát itt nem válaszoltak az önálló, a munkanélküliek és gazdaságilag inaktívok.